

Батарейна І. О.

ЗМІСТ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ ШКІЛ УКРАЇНИ

Проаналізовано особливості процесу морального виховання. Важливість морального виховання залишається актуальною у всі періоди розвитку суспільства. Моральний розвиток дитини найкраще відбувається за умови педагогічного впливу. Провідним і визначальним напрямом виховання є моральне виховання особистості. Видатний педагог В. Сухомлинський вважав, що ознакою виховної системи всебічного розвитку особистості є моральне виховання. Воно інтегрується в освітній процес, під час якого учень озброюється знаннями моральних норм і правил, вивчає моральні цінності та почуття, що є передумовою формування мотивів моральної поведінки. У молодшому шкільному віці закладаються основи формування особистості.

Провідними напрямами у вихованні учнів початкової школи є: формування моральних цінностей у школярів, залучення їх до активної самостійної діяльності, формування позитивної мотивації учіння, розвиток індивідуального потенціалу кожного учня. Основна функція створення освітнього середовища, де учні виступали б активними суб'єктами належить учителю.

Освіта XXI століття – це освіта для людини. Нестабільність світу, інтенсивність соціально-економічних і технологічних змін зумовлюють потребу вчитися впродовж життя. Сьогодні неможливо навчатися традиційно: у центрі навчально-виховного процесу має бути учень. Видатний педагог Я. Корчак стверджував, що «реформи в житті дорослих слід починати в душах дітей». Тому в сучасній школі на перший план ставиться не накопичення дитиною інформації, а засвоєння нею інтелектуальних технік, які є складовими культури і невід'ємною частиною змісту освіти. Залишаються недостатньо вивченими та обґрунтованими сучасні соціально-педагогічні умови ефективності морального виховання молодших школярів у освітньому процесі. Програмою 1-4 класів передбачено виховання в учнів культури поведінки і навичок свідомої дисципліни.

Ключові слова: виховання, моральне виховання, освіта, освітній процес, педагогічні умови, моральні якості, початкова школа, Нова українська школа.

Сучасний стан українського суспільства ставить за мету формувати гармонійну особистість як людину, яка поєднує в собі високий рівень знань, умінь і практичних навичок, компетентності та творчості, що виражаються у сформованих інтелектуально-творчих вміннях. Сьогодні проблема морального виховання є важливою складовою змісту роботи української школи. Саме Нова українська школа – це головна реформа Міністерства освіти і науки, яка розпочата за останні роки та запланована на десятиріччя вперед. Її ключова мета – створити школу, в якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті [4].

Пріоритетним завданням є підвищення рівня моральної вихованості дитини. В умовах інформатизації суспільства необхідним є пошук ефективних форм, методів, прийомів та засобів формування моральних якостей дітей молодшого шкільного віку в процесі навчання [6]. Відсутність потрібних моральних орієнтирів, зразків моральної поведінки, які закладаються в молодшому шкільному віці, призводить до підлітків наслідувати зовнішні форми поведінки дорослих, які часто далекі від ідеальних. Тому не секрет, що підлітки легко піддаються негативному впливу. Такого явища можна уникнути, якщо вже з першого класу розпочати систематичну цілеспрямовану роботу по формуванню моральної свідомості, моральних почуттів та заснованої на етичних нормах поведінки. На допомогу вчителю мають прийти знання вікових й індивідуальних можливостей дітей.

Мета статті – формування моральних цінностей у молодших школярів, залучення їх до активної самостійної діяльності, формування позитивної мотивації, розвиток індивідуального потенціалу кожного учня, де вони виступають активними суб'єктами навчання.

Багато вітчизняних дослідників займалися питанням морального виховання, як В. Безрукова, С. Гончаренко, С. Карпенчук, А. Кузьмінський, В. Кукушин, Н. Мойсеюк, В. Омеляненко, П. Щербань. Важливою рисою для двох історичних періодів є формування у молоді загальнолюдських моральних цінностей, таких, як честь, гідність, добро, повага до старших, любов до Батьківщини. Вагомий внесок в теорію морального розвитку особистості зробили такі вчені, як І. Бех, Г. Васянович, С. Гончаренко, І. Зязюн, О. Сухомлинська, П. Щербань. Питанням вивчення ефективності процесу морального виховання присвячені праці І. Бега, О. Богданової, О. Воронової, С. Максименка, О. Матвієнко, В. Новікової, І. Харламова, М. Шилової, І. Юнгер та ін.

Батьки знайомлять дитину з найпростішими моральними нормами в повсякденному спілкуванні. Уже в дошкільному віці виникають «моральні інстанції» (Д. Ельконін) – прагнення поводитися згідно з моральними нормами не тому, що цього вимагають дорослі (батьки, вихователі), а тому, що це приємно для себе та інших. Д. Ельконін пов'язує виникнення «моральних інстанцій» з формуванням нового типу відносин між дитиною та дорослим, які розвиваються протягом всього дошкільного дитинства і є характерними для дітей молодшого шкільного віку [10]. Цілеспрямована, систематична робота з виховання навичок і звичок культурної поведінки починається з приходом дітей у школу.

Початкова освіта нової школи поділятиметься на два цикли: адаптаційно-ігровий (1-2 класи), основний (3-4 класи). Проект Закону України «Про освіту» наголошує, що метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, трудової діяльності та громадянської активності [2]. Відтепер головне завдання для учнів українських шкіл – опанувати за 12 років навчання не просто окремі предмети, але так звані «компетентності». А саме: вільне володіння державною мовою; здатність спілкування рідною та іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій; інноваційність; екологічна компетентність; інформаційно-комунікативна компетентність; вміння навчатися впродовж життя; громадянські та соціальні компетентності, пов'язані з ідеями демократії; справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей; культурна компетентність; підприємливість та фінансова грамотність. Кожна з таких компетентностей – це комбінація знань, умінь, навичок, способу мислення, а також поглядів і цінностей [3]. При цьому в рамках одного шкільного предмету учні можуть опановувати одразу кілька компетентностей, залежно від форми подачі того чи іншого матеріалу.

Молодший шкільний вік психологи називають найсприятливішим для засвоєння моральних норм і правил поведінки. Саме на цьому етапі закладаються підвалини моральності в особистості. Передумови морального розвитку більше не повторяться, і те, що буде упущено тут, надолжити в наступних вікових періодах виявиться важким чи зовсім неможливим. Прихід до школи істотно змінює стиль життя, зміст і організацію діяльності дитини. Нова роль учня, нова навчальна діяльність, щоденні навчальні обов'язки – усе це пов'язано з певними правилами, нормами, якими необхідно керуватись, щоб відповідати уявленню про «учня», «здобувача освіти». У навчальній та позанавчальній діяльності учні знайомляться з цими правилами, вчать діяти відповідно до них. Певна моральна норма ніби «спаюється» з конкретною ситуацією. Дитина часто підіймається до узагальнень, до усвідомлених уявлень про моральні норми як орієнтири гідної поведінки, гідних стосунків людьми. Таке узагальнення – одна з необхідних ланок морального розвитку.

В концепції Нова українська школа йдеться, що формується ядро знань, на яке будуть накладатись уміння цими знаннями користуватися, цінності та навички, що знадобляться випускникам української школи в професійному та приватному житті. Нова українська школа має сформулювати в учнів такі вміння: читати з розумінням; висловлювати власну думку усно і письмово; мислити критично та системно; логічно обґрунтовувати свою позицію; бути творчими та ініціативними; конструктивно керувати емоціями; оцінювати ризики; приймати рішення; розв'язувати проблеми; співпрацювати з іншими людьми [4]. Освічені українці, всебічно розвинені, відповідальні громадяни і патріоти, здатні до ризику та інновацій, – ось хто поведе українську економіку вперед у XXI століття. Випускник нової школи – патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини. Кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками. «Якщо вчитель став другом дитини, якщо ця дружба осяяна благородним захопленням, поривом до чогось світлого, розумного, у серці дитини ніколи не з'явиться зло» – писав В. Сухомлинський [13].

Нова українська школа буде працювати на засадах особистісно-орієнтованої моделі освіти. У рамках цієї моделі школа максимально враховує права дитини, її здібності, потреби та інтереси, на практиці реалізуючи принцип дитиноцентризму. «Є необхідність якомога більше наблизити навчання і виховання кожної дитини до її сутності, конкретних здібностей, майбутньої життєвої траєкторії людини. Це явище я називаю дитиноцентризмом в освіті» – стверджує президент Національної академії педагогічних наук Василь Кремень [4; 5]. Нова українська школа буде виховувати не лише відповідальність за себе, а й за розвиток і добробут країни та всього людства. Пропонується вживати поняття «освіта», «освітній процес» в їх сучасному розумінні, що охоплює навчання, виховання і розвиток. Виховний процес буде невід'ємною складовою всього освітнього процесу і орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні, соціально-політичні. Виховання не буде зведено лише до окремих «занять із моралі». Усе життя Нової української школи буде організовано за моделлю поваги до прав людини, демократії, підтримки добрих ідей. Ключовим виховним елементом стане приклад учителя, який покликаний зацікавити дитину. Буде запроваджено програми із запобігання дискримінації, насильства та знущання у школі. Шлях змін відкрито восени 2017 року, коли парламент ухвалив новий закон «Про освіту» [2]. Саме він регулює основні засади нової освітньої системи. Вже в 2017/2018 навчальному році розпочали впроваджувати нові стандарти у 100 школах по всій країні. А в 2018/2019 навчальному році всі українські першокласники навчалися за новою системою. Особливо подобається проводити вчителям ранкові зустрічі, які налаштовують дітей на позитив. Використовуються рутини – це необхідні й передбачувані щоденні задачі, які супроводжують навчально-виховний процес. Рутини доповнюють правила і вивільняють час для навчання. Кожен клас може мати багато різних рутин, їх вибір залежить від вчителя. Всі рутини можна поділити на: рутини переміщення, рутини уроку і загальні рутини. Також проводиться коло вибору – як діяти в конфліктній ситуації, як уникнути конфлікту; гра кубик Блума – дітям ставляться запитання і вони відповідають. У класах, де є агресивні діти, недружні, де багато суперечок чи бійок – це просто необхідно.

Процес морального формування особистості поєднує у собі розвиток моральної свідомості, моральних почуттів і моральної поведінки. Знання повинні проходити через емоційну сферу, тобто переживатися. Це неодноразово підкреслював В. Сухомлинський, що дитинство повинно стати школою виховання емоційної культури учнів, емоційної тонкості, чуйності, культури стосунків між людьми [13].

Категорія педагогічних умов досліджувалася такими науковцями як О. Адаменко, А. Алексюка, А. Ащєрова, Ю. Бабанського, В. Бикова, О. Варецької, О. Галкіної, М. Данилова, І. Зязюна, Н. Кузьміної, В. Курила, А. Литвина, В. Манько, І. Підласого, А. Хуторського та інших. Виділено такі педагогічні умови з метою підвищення рівня морального виховання учнів початкових класів: дидактичні умови – забезпечують функціонування морального виховання як цілісної системи, методичні умови – забезпечують чітку організаційну структуру цього процесу, психологічні умови – забезпечують врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів початкової школи. А саме етична бесіда, доручення, створення виховуючих ситуацій, психологічні ігри, творчі завдання, проекти порятунку, психологічний малюнок. Учні початкової школи виявляють схильність до інтенсивного засвоєння моральних норм та знань саме у процесі навчально-пізнавальної діяльності. В навчально-виховному процесі є необхідним включення до змісту навчального матеріалу морального компоненту. Він сприяє врахуванню принципу послідовності та системності, варіативності форм, методів та прийомів морального виховання учнів початкової школи [9].

Виховання – це усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості у відповідальності зі специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється. На відміну від соціалізації – процесу неперервного. Виховання – процес дискретний, перервний, здійснюється планомірно, обмежений місцем і часом. Виховання як педагогічна діяльність – є організація середовища та створення оптимальних умов для самовиховання дитини. У теорії виховання прийнято говорити про виховний процес, який включає процес виховного впливу, процес прийняття його особистістю та процес самовиховання, що при цьому виникає. Виховну роботу здійснюють у школі усі: директор, завучі, вчителі, керівники гуртків, але у більшому ступені класний керівник [3; 8].

Теоретичний аналіз науково-методичних робіт виявив розбіжність у визначенні змісту морального виховання з позиції філософії, педагогіки, психології. Так, у філософії моральне виховання трактується як процес формування моральних цінностей, норм і правил, почуттів, принципів, навичок і звичок поведінки, рис характеру, моральних якостей. У педагогії моральне виховання – це виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Методологічною засадою морального виховання є етика – наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми в суспільстві [1]. У науковій літературі виділяється фундамент моралі – це моральні норми – система вимог, які визначають обов'язки людини по відношенню до оточуючого світу, зразки, які не тільки орієнтують поведінку особистості, але й дають можливість оцінювати й контролювати її. Моральні цінності – поняття етики, яке відображає значущість для індивіда, проявів моралі як регулятора суспільно належної поведінки і є втіленням його суб'єктивного діяльно-зацікавленого ставлення до реалізації у житті моральних норм і принципів. Педагог О. Матвієнко, досліджуючи виховання моралі в молодших школярів, стверджує, що моральні знання – це той об'єм етичних понять, які є доступні і відповідають віковим особливостям дитини [7].

Поняття виховна робота висвітлює процесуально сторону виховної діяльності – діяльність вчителів, класних керівників, батьків щодо здійснення формування певних рис особистості вихованців, з урахуванням конкретних умов її функціонування (вік учнів, регіон та ін.) та характеризує безпосереднє планування, організацію та проведення тих чи інших виховних заходів у конкретному навчальному закладі, класі. Зміст виховної роботи – це комплекс ідей, прикладів, фактів, використання яких у навчально-виховному процесі досягаються конкретні цілі та завдання. Зміст реалізується крізь різні форми – уроки (пам'яті, доброти, милосердя), бесіди, диспути, учнівські збори, лінійки та ін., індивідуальну, групову та масову форми роботи. Державна національна програма «Освіта» (Україна ХХІ століття) окреслила основні пріоритетні напрями реформування виховання [11]. Отже, зміст виховної роботи у сучасній школі передбачає: формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати; забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу; формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну; виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею своєї світоглядної позиції; утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших добродійностей; формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря; забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я; виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю; забезпечення високої художньо-естетичної освіченості і вихованості особистості; формування екологічної культури людини, гармонії її відносин з природою; розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації; формування у дітей і молоді уміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин [12].

Таким чином, окреслено основний зміст морального виховання учнів початкових класів. Ефективне моральне виховання значною мірою залежить від того, наскільки вмілим і цілеспрямованим є педагогічне керівництво цим процесом. Тільки систематична, послідовна, продумана робота з дітьми приведе до позитивних зрушень у їх моральному становленні. Гарантією підвищення моральної культури суспільства є формування морального світогляду молодого покоління. Необхідною умовою впровадження морального виховання серед молоді є урахування історичного освітнього досвіду.

Використана література:

1. Аболіна Г. Г., Єфименко В. В., Лінчук О. М. Етика : навч. посіб. Київ : "Либідь", 1992. 382 с.
2. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19> (дата звернення: 05.01.2019).
3. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.1999 № 651. URL: <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14> (дата звернення: 05.01.2019).
4. Концепція «Нова українська школа» Схвалено рішенням кол. МОН України від 27.10.2016. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola> (дата звернення 05.01.2019).
5. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. [2-ге вид.] Київ : Знання України, 2010. 520 с.
6. Основи науково-педагогічних досліджень : навчальний посібник / Т. Ф. Бельчева, М. В. Елькін, М. М. Головкова, А. А. Коробченко. Харків : друкарня «Print House», 2019. 217 с.
7. Матвієнко О. В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра. Київ : Стило, 1999. 232 с.
8. Педагогічний словник [за ред. Дійсного члена АПН України М. Д. Ярмаченка]. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
9. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс: учебник для студ. пед. вузов: В 2 кн. Москва : Гуманит. изд. Центр ВЛАДОС, 1999. Кн. 2: Процесс воспитания. 256 с.
10. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2004. 456 с.
11. Проект Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 років [Електрон. ресурс]. 2015.
12. Сіданіч І. Л., Кислашко О. П. Духовно-моральне виховання дітей в історії педагогіки та вітчизняної школи : монографія. Київ : Дорадо-Друк, 2012. 496 с.
13. Сухомлинський В. Як виховати справжню людину *Вибр. твори: у 5-ти т. Том 2.* Київ, 1976. С. 149-416.

References:

1. Abolina G.G., Efimenko V.V. & Lynchuk O.M. (1992). *Etika: navch. Pos. [Ethics: Educ. tool]*. Kiev : Libid [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine «On Education»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov/lavs/show/2145-19> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro zagalnu serednyu osvitu» [The Law of Ukraine «On General Secondary Education»]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon.rada.gov/lavs/show/651-14> [in Ukrainian].
4. Konceptsiya «Nova ukrainska shkola» [Concept "New Ukrainian School"] *mon.gov.ua* Retrieved from <https://mon.gov.ua/en/tag/nova-ukrainska-shkola> [in Ukrainian]
5. Kremin V.G. (2010) *Filosofiya ludinocentrizmu v osvitnomu prostori [Philosophy of human-centeredness in the educational space]* Kyiv : T-"Knowledge" of Ukraine [in Ukrainian]
6. Belcheva T. F., Elkin M. V., Golovkova M. M. & Korobchenko A. A. (2019) *Osnovy naukovy-pedagogichnix doslidgen [Fundamentals of scientific and pedagogical research: a textbook]* Kharkiv : Print House [in Ukrainian]
7. Matviyenko O.V. (1999) *Osnovy moralnogo viovannya osobistosti molodshogo shkolyara [Fundamentals of moral education of the personality of the junior schoolboy]* Kyiv : Stylos [in Ukrainian]
8. Yarmachenko M. D. (2001) *Pedagogichniy slovník [Pedagogical Dictionary]* Kyiv : Pedagogical thought [in Ukrainian]
9. Podlasy I. P. (1999) *Pedagogika [Pedagogy New course: tutorial for studio. ped high schools: 2 books]* Moskva : Gumanit. ed. Center VLADOS [in Russian]
10. Ponymanskaya T. I. (2004) *Doshkilna pedagogika [Preschool Pedagogy: Educ. tool]* Kyiv : Akademvidav [in Ukrainian]
11. Proekt Konceptii pozvitu osviti Ukraini na period 2015-2025 [Draft Concept for the Development of Ukrainian Education for the period 2015-2025] (n.d.) *osvita.ua* Retrieved from <http://osvita.ua/news/43501/> [in Ukrainian]
12. Sidanich I.L. & Kyshashko O.P. (2012) *Duhovno-moralne viovannya ditey v istorii pedagogiki ta vitcznyanoi shkoli [Spiritual and moral upbringing of children in the history of pedagogy and domestic school: monograph]* Kyiv : Dorado-Print [in Ukrainian]
13. Sukhomlinsky V. (1976) *Yak viovati spravjnyu lyudynu [How to raise a true person]*. Kyiv [in Ukrainian]

Batareina I. O. Content of moral education of pupils of primary schools of Ukraine

The article describes the content of moral education of students. The peculiarities of the process of moral education are analyzed. The importance of moral education remains relevant in all periods of society. The moral development of the child is best done with pedagogical influence. The leading and determining direction of education is the moral education of the individual. The outstanding teacher V. Sukhomlinsky believed that the moral education is a sign of the educational system of comprehensive personality development. It integrates into the educational process, during which the student is armed with knowledge of moral norms and rules, studies moral values and feelings, which is a prerequisite for the formation of motives for moral behavior. In younger school age the foundations of personality formation are laid.

The leading directions in the education of elementary school students are: formation of moral values of students, their involvement in active independent activity, the formation of positive motivation and learning, the development of individual potential of each student. The primary function of creating an educational environment where students are active actors is the teacher's.

Education of the 21st century is a human education. The instability of the world, the intensity of socio-economic and technological change make the need to learn throughout life. Today it is impossible to teach traditionally: there must be a student at the center of the educational process. Prominent educator J. Korczak argued that "reforms in adult life should begin in the souls of children." That is why in modern school, the emphasis is not on the accumulation of information by the child, but on the acquisition of intellectual techniques that are part of the culture and an integral part of the content of education. The current social and pedagogical conditions of the effectiveness of moral education of younger students in the educational process remain insufficiently studied and substantiated. Programs 1-4 classes provide education for students of a culture of behavior and skills of conscious discipline.

Key words: education, moral education, education, educational process, pedagogical conditions, moral qualities, elementary school, New Ukrainian school.